

Ministerie van Defensie
Directie Materieel, Vastgoed, Leefomgeving en Duurzaamheid
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

Datum 8 juli 2025
Onderwerp Zienswijze Nationaal Programma Ruimte voor Defensie en bijbehorend MER

Geachte heer/mevrouw,

ZMf (Zeeuwse Milieufederatie) heeft kennis genomen van het Ontwerp Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) en de bijbehorende Milieueffectrapportage (planMER) met bijlagen en aanvullende studies die van 28 mei tot en met 9 juli 2025 ter inzage liggen.

Vanwege onze rol als belangenbehartiger van natuur, landschap en gezonde leefomgeving in de provincie Zeeland beperken wij ons in deze reactie tot het voornemen van Defensie om met laagvliegende helikopters te gaan oefenen boven Zeeland.

1. Laagvlieggebied N3: Het laagvlieggebied boven Zeeland

Het aantal laagvlieggebieden voor helikopters wordt uitgebreid van 12 naar 20. Een van de uitbreidingsgebieden is het laagvlieggebied N3 (Gebied N3 in Figuur 3-11 op pagina 58 van Milieueffectrapport Deel B), wat nagenoeg de gehele provincie Zeeland omvat. Defensie stelt dat het aanwijzen van meer laagvlieggebieden voor helikopters juist beter kan zijn voor natuurgebieden. De overlast wordt nu gespreid over meerdere locaties waardoor de huidige gebieden minder intensief worden gebruikt. Dit zou de druk op kwetsbare gebieden verminderen.

Dat neemt niet weg dat Zeeland tot op heden geen aangewezen oefengebied is voor laagvliegende helikopters en er nu nog geen hinder is. Het nieuwe laagvlieggebied N3 heeft zonder meer negatieve gevolgen voor het leefmilieu van mensen en dieren in Zeeland. Deze negatieve gevolgen zijn onvoldoende in kaart gebracht.

2. Licht- en geluidhinder

ZMf heeft vorig jaar in reactie op de NRD aandacht gevraagd voor licht- en geluidhinder van laag overvliegende helikopters. Stilte en duisternis is immers een kernkwaliteit van Zeeland, zoals benoemd in de Omgevingsvisie Zeeland. Daarom hebben wij Defensie vorig jaar verzocht expliciet de impact van licht en geluid op de Natura 2000-gebieden en de natuurgebieden die vallen onder het Natuurnetwerk te onderzoeken.

Wij constateren dat in het beoordelingskader van het NRD de thema's geluid en licht weliswaar worden benoemd onder het hoofdthema 'Gezonde en veilige leefomgeving', maar dat de uitwerking zich voornamelijk richt op menselijke gezondheid en hinderbeleving. De specifieke effecten op natuurwaarden, zoals verstoring van rustgebieden voor vogels en zeezoogdieren, worden hierin onvoldoende concreet meegenomen.

Wij verzoeken u daarom om in het vervolg van de plan-MER-procedure:

- a. De impact van geluid en licht expliciet te onderzoeken voor natuurgebieden, met name voor:
 - ✦ Broed-, rust- en foerageergebieden van vogels;
 - ✦ Nachtelijk gebruik van gebieden door vogels;
 - ✦ Zeezoogdieren in de Deltawateren;
 - ✦ Stille- en duisternisgebieden zoals benoemd in de Omgevingsvisie Zeeland.
- b. Cumulatieve effecten van licht- en geluidhinder in kaart te brengen, in samenhang met andere versturende factoren zoals recreatie, scheepvaart, industrie en landbouw.
- c. Alternatieven te overwegen waarbij laagvlieg oefeningen worden beperkt tot gebieden met minder ecologische kwetsbaarheid, of waarbij gebruik wordt gemaakt van geluidsarm(er) materieel.

3. Piekgeluiden

Piekgeluiden kunnen negatieve gevolgen hebben op de leefomgeving van mens en dier. In de planMER zien wij dat niet alle mogelijke geluidseffecten (voldoende) zijn uitgewerkt. Dit betreft met name de effecten van piekgeluiden en cumulatief geluid.

Piekgeluiden kunnen aanzienlijke impact hebben op de menselijke gezondheid. De effecten kunnen zowel direct (gehoorschade, slaapverstoring, schrikreactie) als op lange termijn (chronische stress, concentratieproblemen en gevoelens van onbehagen) zijn.

Mogelijke negatieve effecten op dieren van piekgeluiden zijn: angst en stress (schrikreacties, fysieke stresssymptomen, desoriëntatie en paniek, slaapverstoring), gedragsveranderingen (verminderde activiteit/ alertheid, vermijding van gebieden, aanpassingsgedrag) fysieke schade (gehoorschade, meer energieverbruik), wijziging in populatie (minder voortplanting, verstoorde populatie structuren, hogere sterfte, verlaten van leefgebied, fragmentatie habitats).

Cumulatie van geluid en andere aspecten kan een negatief versterkende werking hebben op mens en dier. Aangezien er veel factoren meespelen bij de effecten van geluid is niet altijd kwantitatief een goed getal te noemen of een exacte contour te genereren. Er is weinig specifiek onderzoek gedaan naar piekgeluiden, laagfrequent geluid (een laagvliegende helikopter is ook een bron van laagfrequent geluid) en cumulatie. Echter, dit wil niet zeggen dat deze onderdelen buiten beschouwing moeten worden gelaten of een mindere rol toebedeeld moeten krijgen. Met de informatie die wel beschikbaar is, kan veel gezegd worden over de lijn waar het op lange termijn naar toe kan gaan, ook al is het wetenschappelijk nog niet bewezen of niet in wetgeving en beleid opgenomen. Aan te bevelen is het voorzorgsprincipe toe te passen.

Wat ons betreft dient de planMER uitgebreid te worden met (meer) inzicht in en beoordeling van piekgeluiden, laagfrequent geluid, rattle noise, trillingen en (integrale) cumulatie. Dit om een realistischer beeld te schetsen, voor een betere beoordeling van geluid op mens en dier, er meer bekend is wat er met de voorgenomen ontwikkeling verwacht kan worden en ook daarop beter (met betrekking tot maatregelen) op kan worden geanticipeerd.

4. Vogelrichtlijngebied Deltawateren

De volledige Zuidwestelijke Delta is voor vogels op mondiale schaal van essentieel belang. De Zuidwestelijke Delta is uniek in de wereld als het gaat om vogels. Het is een belangrijk broedgebied, leefgebied, rust- en opvetgebied tijdens de trek, en overwinteringsgebied voor vele vogelsoorten, waaronder veel internationaal belangrijke populaties. De Zuidwestelijke Delta ligt op de Oost-Atlantische trekroute waar miljoenen trekvogels jaarlijks van gebruik maken. Het is niet voor niets dat de Deltawateren in de Zuidwestelijke Delta aangewezen zijn als Vogelrichtlijngebied. De Deltawateren zijn daarnaast ook aangewezen als wetlands, die internationaal beschermd worden door het internationale Ramsar-verdrag. Daarmee kunnen we ons niet vinden in de conclusie dat dit laagvlieggebied qua aanwezige waarden en kenmerken vergelijkbaar is met de andere bestaande en voorgestelde laagvlieggebieden (o.a. paragraaf 3.11.2, p. 56 van Milieueffectrapport Nationaal Programma Ruimte voor Defensie, deel B). We moeten zuinig zijn op dit gebied en de vogels de rust en ruimte bieden die nodig is conform de Vogelrichtlijn uit Europese verdragen. Nederland is internationaal verantwoordelijk voor de bescherming hiervan.

5. Gebruik actuele data vogelpopulaties

Laagvliegen werkt enorm verstorend op vogelpopulaties. In Deelrapport behoefte XI, laagvlieggebieden helikopters van het planMER staat op pagina 18 dat zware verstoring als gevolg van laagvliegen niet uit te sluiten is. En dit terwijl verstoring al op problematische schaal aanwezig is in de Zuidwestelijke Delta, er is al jarenlang een negatieve trend te zien wat betreft de vogelpopulaties. Daarnaast worden de meeste N2000-doelen nu al niet gehaald (o.a. terug te vinden in de ecologische evaluaties van de N2000-beheerplannen en de in voorbereiding zijnde rapportages over doelbereik).

In het planMER en in Deelrapport behoefte XI is gebruik gemaakt van gevoeligheidskaarten van SOVON. De grote wateren zijn niet opgenomen in de gebieden en worden daarom kwalitatief beschouwd. Ook in de tabellen 1 en 2 uit Bijlage 14 behorende bij het Milieueffectrapport Deel B is een zeer beperkte en niet representatieve selectie gebruikt van verstoringsgevoelige soorten. Hierdoor ontstaat een vertekend beeld van de impact van laagvliegen op vogelpopulaties. Bovendien zijn wel degelijke kwantitatieve gegevens beschikbaar voor alle soorten en voor alle (deel)gebieden, inclusief de grote wateren.

Wij verzoeken Defensie dan ook om gebruik te maken van beschikbare, actuele kwantitatieve gegevens van alle soorten trekvogels, broedvogels en niet-broedvogels voor de gehele Zuidwestelijke Delta, inclusief de grote wateren zelf, in de beoordeling van de geschiktheid van (deel)gebieden als laagvlieggebied. Daarbij zijn broedvogels allemaal bij wet beschermd. Voor het dusdanig verstoren dat broedvogels stoppen met broeden of een broedsel verlaten is ontheffing van de Omgevingswet noodzakelijk. Dat zou dan per soort in aantallen benoemd moeten worden.

6. Uitsluiten Vogelrichtlijngebieden en weidevogelgebieden

Van belang voor de Natura 2000-instandhoudingsdoelstellingen is een hele goede zonering zodat er geen verdere verslechtering of, nog beter, een verbetering, optreedt van de aangewezen Vogelrichtlijnsoorten en -gebieden. Wij verzoeken dan ook om binnen het Zeeuwse laagvlieggebied alle Vogelrichtlijngebieden en weidevogelgebieden op voorhand uit te sluiten als laagvlieggebied. Naast uitsluiting van deze gebieden als laagvlieggebied moeten de vogels ook kunnen migreren tussen deze gebieden. Daarom is het van belang om laagvliegactiviteiten niet toe te laten op dagen met de grootste trekbewegingen van vogels.

7. Effecten van wind veroorzaakt door rotoren

In de MER is niet onderzocht wat de effecten zijn van de wind van de rotoren van laagvliegende helikopters op (nesten van) vogels en insecten (bijen, vlinders etc.). Wat ons betreft dient de planMER uitgebreid te worden met deze effecten.

8. Cumulatief effect met windmolens

Daarnaast is er sprake van een cumulatief effect met windmolens. Langs de belangrijke gebieden voor watervogels en steltlopers staan op de meeste plekken windmolens. De kans op botsingen met dodelijk gevolg is veel groter als de vogels in paniek wegvliegen voor laagvliegende helikopters en vliegtuigen.

9. Verstorend effect op grazers

Verder willen we aandacht vragen voor het verstorend effect dat laagvliegen kan hebben op de grazers in de natuurgebieden onder andere aan de zuidkust van Schouwen-Duiveland, de zuidrand van Zuid-Beveland, Slikken van de Heen, Yerseke Moer en het Eiland van de Meijer in Zeeuws-Vlaanderen. Dit kan leiden tot hinder en gevaarlijke situaties voor mens en dier. Dit negatieve effect beperkt zich dus niet alleen tot agrarische gebieden, zoals wij dat o.a. kunnen lezen op pagina 47 van Deelrapport behoefte XI.

Tot slot

Gelet op de unieke natuurwaarden van de Zuidwestelijke Delta, de kwetsbaarheid van de aanwezige soorten en ecosystemen, en de kernkwaliteiten van rust en duisternis in Zeeland, verzoeken wij u dringend om het laagvlieggebied N3 in zijn geheel te heroverwegen. Wij vragen u om de zwaarwegende ecologische, landschappelijke en maatschappelijke belangen van Zeeland volwaardig mee te nemen in de verdere uitwerking en besluitvorming. Daarbij dringen wij aan op een zorgvuldige, transparante en gebiedsgerichte aanpak, waarin natuurorganisaties actief worden betrokken. Alleen zo kan worden gewaarborgd dat de noodzakelijke ruimte voor Defensie niet ten koste gaat van de bescherming van onze meest waardevolle natuurgebieden.

Met vriendelijke groet,

Ira von Harras

Directeur

